

Inleiding

Het is al enkele jaren duidelijk dat, zowel in Europa als in Noord-Amerika, stelletjes nieuw rechtse intellectuelen een reactionaire culturele revolutie beramen. Die aardverschuiving moet het politieke bestel door elkaar schudden, het bijsturen en Nieuw Rechts aan de macht brengen. *Zijn de jaren 30 terug?* wil het veranderende bestel van de Europese politiek in deze turbulente tijden onderzoeken. Het brexitreferendum in het Verenigd Koninkrijk, de verkiezing van Donald Trump in de VS en het resultaat van het ultieme verkiezingsduel om het Franse presidentschap (waarbij de extreemrechtse kandidate de hoogste score ooit behaalde in het naoorlogse Europa) lijken te suggereren dat Nieuw Rechts in opmars is en het fascisme zelfs aardig op weg is naar een triomf. Maar dit boek is niet bedoeld om de lezer te ontmoedigen of af te schrikken. Tijdens het schrijfproces zag ik ook een ander Europa de kop opsteken, een Europa dat bulkt van democratische en antifascistische tradities. Mijn onderzoek ging van start met de vraag hoe de felle, hedendaagse kwesties te verklaren zijn en hoe we kunnen achterhalen wat er nu zo specifiek is aan het racisme, het populisme en het fascisme. We vragen ons ook af hoe het huidige fascisme verschilt van zijn klassieke voorganger uit de jaren 1930.

In een bekrompen en meer autoritaire staat, waar het verleidelijke fineerlaagje van het kapitalisme wordt vervangen door zijn lelijke, brutale, roofzuchtige essentie, zullen er onvermijdelijk tegenbewegingen ontstaan die zich verzetten tegen het racisme, het nativisme, de geldhonger van het bedrijfsleven en tegen het reactionaire sociale beleid van rechts. Als ik in *Zijn de jaren 30 terug?* de veranderende aard van het staatsracisme op de voorgrond plaats in een tijd van heroplevend rechts, betekent dat niet dat er geen sprake zou zijn van een tegengewicht, van verzet en burgerlijke ongehoorzaamheid. In feite tracht dit boek ons eraan te herinneren dat menselijke, antifascistische en socialistische waarden zich veel dieper verankerd hebben in de Europese cultuur dan het autoritarisme.

Het belang van verzet

De thema's van *Zijn de jaren 30 terug?* zijn actueel, uitgerekend omdat ze eerder al naar voren werden geschoven door organisaties, verdedigers van de mensenrechten, antiracistische activisten, gedreven journalisten en geëngageerde artiesten. Kortom: door mensen waar ik als bevoorrechte persoon mee kon samenwerken als directeur van het Institute of Race Relations (IRR) en als adviserend redacteur van *Race & Class*. Het waren deze mensen die met hun campagnes wezen op de verantwoordelijkheid van de staat en zijn instellingen voor het uitlokken van de verschillende vormen van racisme die in de volgende hoofdstukken aan bod komen. Campagnes tegen Europese medeplichtigheid aan foltering versterken de stem van gevangenen en zorgen ervoor dat hun ellende niet vergeten wordt. Zo was er de steuncampagne voor Ali Aarrass, een man met dubbele nationaliteit, die door de Belgen werd uitgeleverd aan de Marokkaanse martelstaat. Zo waren er de (hoofdzakelijk) vrouwen die de Joint Enterprise Not Guilty by Association (JENGBA) oprichtten om in het Verenigd Koninkrijk wetswijzigingen te eisen. Dergelijke acties verdiepten onze kennis over neoliberale onderdrukingsregimes en over de oorlog die zij voeren tegen armen. Als mensen om het leven komen in een politieel, in een centrum voor de repatriëring van afgewezen vluchtelingen, als mensen op straat stroomstoten krijgen toegediend of worden neergeschoten, grossieren staten in allerhande veinzerijen, geniepigheden en ontkenningen. Maar de slagvaardigheid om via campagnes af te rekenen met beleidsleugens werd van de ene generatie aan de andere doorgegeven. Wij leerden de waarheid te achterhalen en rechtvaardigheid te doen zegevieren, dankzij organisaties als Relatives for Justice (Noord-Ierland), United Friends and Families, Inquest (Verenigd Koninkrijk), het Collectif Angles Morts (Frankrijk), de Internationalen Unabhängigen Kommission zur Aufklärung der Wahrheit über den Tod des Oury Jalloh (Duitsland), het Collectif Contre l'Islamophobie (CCIF, Frankrijk) en de talloze organisaties die in het Verenigd Koninkrijk de stigmatisering van moslims aanklagen via Prevent (regeringsinstantie Preventing Violent Extremism). Lang voor de islamofobie enige aandacht kreeg in academische kringen, waren zij al vertrouwd met het antimuslim-racisme. Institutioneel racisme bij de politiediensten en de heimelijke verstandhouding tussen de staat en uiterst rechts zouden zelfs nooit de agenda

hebben gehaald zonder organisaties als de Monitoring Group in Londen, het Committee on the Administration of Justice in Belfast, NSU-Watch, Aufklären & Einmischen in Duitsland en de Acción Contra la Impunidad in Spanje. Asociale staten laten vluchtelingen liever aan hun lot over en zetten militairen in om de grenzen af te sluiten. De knappe inspanningen van ngo's, onafhankelijke opsporingsorganisaties en humanitaire hulpverleners klagen die politiek aan en nemen de taken van falende staten over. Die staten hebben op hun beurt al te vaak geprobeerd de rechtschape reacties van deze organisaties te criminaliseren. Zo werden – ongelooflijk maar waar – heel wat Denen, onder wie een voormalige kinderrechtencommissaris, veroordeeld op basis van wetten tegen mensensmokkel omdat ze voedsel, kleding en andere hulp verleenden aan vluchtelingen die de brug tussen Kopenhagen en Malmö (Zweden) probeerden over te steken.

Racisme, neoliberalisme en de 'marktstaat'

Dit boek wortelt in mijn eerder boek *A Suitable Enemy: Racism, Migration and Islamofobia* (2009). Dat werk was gebaseerd op een werkervaring van zestien jaar bij het IRR waar ik onderwerpen bestudeerde als racisme en de vluchtelingenpolitiek in Europa. In 1992, net na de pogroms in het Duitse Hoyerswerda en Rostock, begon het IRR voor het eerst de harmonisering van de vluchtelingen- en immigratiepolitiek in Europa onder de loep te nemen. In de jaren 1990 pleitte uiterst rechts voor een exclusief nationale voorliefde. Het verdedigde de eigen culturele identiteit en wilde het antivreemdelingenracisme (xenoracisme) institutionaliseren. In de jaren 2000 voegde het daar nog eens zijn anti-moslimprincipes voor het Europese asielbeleid en voorstellen voor strengere nationale veiligheidswetten aan toe. Het IRR probeerde al die pogingen in kaart te brengen. Dit boek pakt de draad weer op na 2009. Het onderzoekt de geaccumuleerde krachten die vandaag de fundamentele breuklijnen van het Europese racisme en autoritarisme aan het licht brengen. Een aloud racisme is allicht diep verankerd in het Europese denken, maar het kreeg nieuw leven ingeblazen en werd op andere manieren tot nieuwe krachten verweven via de War on Terror, via een rechtse culturele revolutie en via een migratiegebonden demonisering van de arme 'parasiet' (waarbij vooral dat laatste een nieuw

elan geeft aan sociaal darwinistische ideeën over ‘abnormaal’, ‘asociaal’ en ‘werkschuw’ tuig). Tijdens dat proces kwam het xenoracisme verder tot ontwikkeling. Xenoracisme is een niet aan huidskleur gebonden, hoogst flexibele vorm van racisme. Het is een manier om asielzoekers te kleineren en te minachten zodat men ze gemakkelijker kan isoleren en uitwijzen. Dit xenoracisme werd voor het eerst beschreven door Ambalavaner Sivanandan in zijn essay ‘Poverty is the New Black,’ gepubliceerd in *Race & Class* (2001). Het ontwikkelde zich steeds verder door in wettelijke en strafrechtelijke codes specifieke richtlijnen voor vreemdelingen te bedenken.

De autoritaire en onverdraagzame tradities blijken veel complexer en dieper te wortelen dan de post-Holocaustzeitgeist wilde toegeven. Nu ze nieuwe impulsen krijgen, barsten ze uit de knoppen en groeien ze uit tot een sinister kluwen. Europa stond aan de wieg van het kolonialisme, het imperialisme, het wetenschappelijk racisme, de eugenetica en het nationaalsocialisme. Het oude continent heeft dus een lange geschiedenis van racisme en autoritarisme achter zich. Dat feit is essentieel als we wat vandaag gebeurt willen begrijpen. Sivanandan herinnert ons eraan dat ‘racisme nooit stilstaat’. Het manifesteert zich op talloze manieren, op verschillende momenten door ‘veranderingen in de economie, in de sociale structuren, in het systeem en bovenal in de uitdagingen en het verzet tegen dat systeem’.

Vandaag zijn het de allesoverheersende marktprincipes en de oorlogen die veranderingen doordrukken in de maatschappij en nieuwe staatsvormen creëren. Een analyse van de ‘marktstaat’ kan ons helpen om de verschillende racismepatronen te achterhalen in Europa – en ook in de VS, een land dat opgebouwd werd dankzij de slavernij. Het kan verhelderend zijn als we het ‘America First’ willen begrijpen. Die beweging stoelt op een nationalisme waarbij witten de politieke en culturele dominantie opeisen (met overigens stevige ruggensteun van de grote tabaks-, olie-, en farmaceutische concerns).

De Europese betrokkenheid bij oorlogen in het Midden-Oosten en in de Arabische wereld heeft ongetwijfeld bijgedragen tot het beeld van de moslim als vijand en tot het ontstaan van islamofobie. Daarnaast hebben de globalisering van de wereldeconomie en de omhelzing van het neoliberalisme onzekerheden gecreëerd die een ideale kweekvijver vormen voor het nativisme (eigen volk eerst). Het klassieke fascisme uit de jaren 1930 ontstond in een periode van imperialistische rivaliteiten tussen natiestaten. Vandaag zijn de omstan-

digheden helemaal anders omdat de natiestaten de speelbal zijn geworden van het transnationale kapitaal. Maar het is evenzeer waar dat neonazistische en fascistische tendensen de kop opsteken in een klimaat dat begunstigd wordt door de rechtse omarming van het nativisme. Nationalisten zijn voorstanders van economisch protectionisme en van beperkingen van de bewegingsvrijheid. Op het vlak van privatisering van staatseigendommen en de afbraak van de welvaartsstaat zijn ze bovendien haast niet te onderscheiden van neoliberale globalisten. De enige remedie die rechts voor ogen heeft voor de versplinterde groepen die pijnlijk getroffen worden door de industriële achteruitgang en de neoliberale verwaarlozing is een politiek die de eigen, nationale belangen vooropstelt en angsten aanwakkert (voor een invasie van immigranten, voor de dominantie van fanatieke moslims, voor een rebellie van de onderklasse van het wereldwijde menselijk uitschot van armen). Door het racisme van wij-tegen-zij vandaag proactief te beoefenen hoopt de Britse Conservatieve Partij en haar brexitstaat de ‘fatsoenlijke werkmensen’ te winnen voor een politiek die fundamenteel indruist tegen hun belangen. Extreemrechtse verkiezingspartijen kunnen wel doen alsof zij de globalisering kunnen wegtoveren, maar vroeg of laat zullen ze zich toch te pletter lopen tegen de harde muur van de economische realiteit.

Besparingsmaatregelen met hun agressieve aanval tegen een progressieve politiek op vlak van gelijkheid, arbeid en burgerrechten, hebben de verschuiving in de sociale structuren versneld. Dat is geen toeval. De besparingspolitiek is niet zomaar een middel. De besparingspolitiek heeft een duidelijk doel: weg met de solidariteit over ras en klasse heen, want die bedreigt de sociale structuur die een radicaal individualisme promoot en bedacht is om te voldoen aan de eisen van de markt. Europese samenlevingen worden in toenemende mate opgedeeld in burgers, halfburgers en niet-burgers. Voor sommige categorieën van mensen zijn fundamentele rechten niet langer gegarandeerd. Hun rechten worden afhankelijk gemaakt van ras, klasse, godsdienst, immigratiestatus, opsluiting of politieke overtuiging. Deze brutalere, minder democratische, versplinterde, ongelijke wereld holt de parlementaire democratieën uit en nieuwe beleidsmodellen steken de kop op via actoren uit de derde sector. Zij worden ingezet om marktgeoriënteerde diensten te verlenen en ondermijnen op die manier de civiele maatschappij. Staten regeren meer en meer vanop afstand en besteden sleutelverantwoordelijkheden uit aan privé-

bedrijven. Zij doen dat op het vlak van justitie en welzijnszorg. Kortom: het beleid wordt in toenemende mate overgenomen door een kluwen van actoren uit de private, de openbare en de derde sector.

Dat politiek de emanatie is van een algemene instemming is een fictie die niet langer standhoudt. Nu de welvaartsstaat wordt afgebroken, de staat talloze functies laat varen en structureel geweld en sociale wetteloosheid schering en inslag zijn, laten technologie en biomacht¹ diezelfde staat toe zijn klauw te leggen op de civiele maatschappij. We zijn getuige van ware politieoorlogen tegen mensen zonder papieren, tegen multiculturele armen en tegen uit hun rechten ontzette zwarten (en in toenemende mate ook witten). De technologie laat een selectieve repressie toe tegen wie het oneens is met het regime of als overtollig wordt beschouwd. Mensen worden onder controle gebracht van een ‘bewakingsstaat’. Fascisme is veel meer dan een ideologie of een samenraapsel van ideeën, het is een basishouding tegenover het menselijk leven zelf. Al deze ontwikkelingen vormen een bedreiging, niet alleen voor onze sociale, burgerlijke en democratische rechten, maar ook voor onze menselijke waardigheid.

De invalshoek waarvoor ik in dit boek heb gekozen vermijdt een strikte, academische studie van het fascisme. Academische studies over dit onderwerp bestuderen haast nooit de parallellen tussen extreemrechts en de staat. Zij leggen ook zelden een verband tussen het fascisme zelf en het alledaagse en institutionele racisme. Zo ontstond er een metaverhaal dat de verantwoordelijkheid van staat of kapitaal buiten schot houdt. Centraal in wat volgt is daarom de discussie over de manier waarop de neoliberale staat, zowat overal in Europa, geprobeerd heeft de opkomst van het racisme en het fascisme te framen door de antitotalitaire stellingen over de funeste tweeling communisme/fascisme nieuw leven in te blazen. Die stellingen worden vandaag door allerhande staten, in de context van de War on Terror, handig verweven tot nieuwe beleidsprogramma’s tegen extremisme en radicalisering.

Een noot over de terminologie

Zijn de jaren 30 terug? bestaat uit vier delen, ook al komen bepaalde thema’s en concepten in het hele boek voor. Van bij het begin worden de lezers geconfronteerd met een verbijsterende reeks hedendaagse groeperingen van

anti-immigranten, nativisten, reactionairen, extreemrechtsen en neonazi's. Hoe kunnen we dergelijke groepen onderscheiden? Hoe plaats je een groep bijvoorbeeld in de categorie reactionair, extreemrechts of fascistisch? Gaat het niet al te vaak om een allegaartje van dat alles? Het antwoord op die vragen leidt overigens voortdurend tot meningsverschillen tussen academici, experten, historici en actievoerders. Het is dan ook nuttig dat ik de criteria die ik hanteer vooraf even omschrijf. Ik gebruik de term 'reactionair' om de verkiezingspartijen te omschrijven die zich rechts opstellen van de traditionele conservatieve partijen, vooral dan als het gaat om partijen die niet aarzelen hun stellingen kracht bij te zetten met een racistisch discours. Hoewel die partijen kunnen wortelen in vooroorlogse fascistische partijen en hier en daar racistische, ultranationalistische en zelfs fascistische trekjes vertonen, werken de reactionairen nog (net) binnen een grondwettelijk kader. Zij belichamen een cultureel conservatisme, maar roepen niet op tot geweld tegen hun opposenten. Dat is wat hen onderscheidt van extreemrechts dat zich – ondanks enkele notoire uitzonderingen – niet verzet tegen geweld en veel duidelijker geassocieerd kan worden met het ultranationalistische of fascistische verleden van hun land. Hoe dan ook is het belangrijk in het achterhoofd te houden dat het ontstaan en de ontwikkeling van de partijen en trends die in dit boek aan bod komen, erg veel lijken op stukjes glas in een caleidoscoop. Bij de minste draai aan de cilinder krijg je meteen een nieuw patroon te zien. Alternative für Deutschland (AfD) bijvoorbeeld ontstond als een eurosceptische, conservatieve partij, maar kan vandaag met recht en reden als extreemrechts worden geclassificeerd. Een andere term die vaak voorkomt is 'hard rechts'. Vandaag overlappen de argumenten van nativisten, cultuurconservatieven, nationalist en extreemrechtsen elkaar dermate dat ik besloten heb 'hard rechts' te gebruiken om de nieuwe patronen aan te duiden die de kop opsteken wanneer verschillende electorale kiesprogramma's (schijnbaar discreet) samenvallen en als een manier om de ideologie van parlementair hard rechts te onderscheiden van het gewelddadige antioproerdenken van extraparllementair extreemrechts. Waar we ook steeds aan moeten blijven denken is de bredere politieke context en de wijde omgeving waarin de extreemrechtse krachten opduiken. We moeten ook de manier waarop we tot nu toe het fascisme probeerden te begrijpen in vraag stellen. De convergentie van affiniteiten en affiliaties in de periferie en in het centrum van de maatschappij zet het fascisme immers

stukje bij beetje op gelijke voet met een van de vele andere ideologieën die te koop zijn op ‘de markt van het extremisme’. Sinds de jaren 1990 zijn de extreme partijen verschoven van de periferie naar het centrum van de maatschappij. Zij hebben hun invloed op het lokale niveau in zowat heel Europa versterkt en een machtsbasis opgebouwd bij plaatselijke en regionale besturen. Dat er overeenkomsten en affiniteiten zijn tussen het centrum en de periferie en tussen reactionaire krachten en het nieuw gevormde hard rechts, is een centraal thema in dit boek.

Ik wil het ook even hebben over het begrip collusie. Ik schrijf ondertussen al dertig jaar over het fascisme en een van de dingen die mij regelmatig frustrert is de manier waarop men de dreiging die van reactionairen en extreemrechts uitgaat hardnekkig blijft reduceren tot de verkiezingsresultaten van dat soort partijen. Wie zich daartoe limiteert, verhult het feit dat staten direct of indirect kunnen bijdragen tot de groei van het fascisme. Daarbij staat de harde wet-en-ordepolitiek die de staat voert (politie, leger, privébeveiligingsdiensten) centraal. Collusie is immers vaak een clandestiene activiteit die gemakkelijk te ontkennen valt en goed gedijt in een cultuur van straffeloosheid. Maar zij kan ook het resultaat zijn van de instrumentele logica van de ordediensten. Collusie komt zowel voor in zijn actieve vorm (samenspannen, complotteren of samenwerken) als in zijn passieve vorm (de andere kant opkijken, doen alsof zijn neus bloedt). Beide vormen van collusie leiden uiteindelijk tot het niet vervolgen van feiten waartegen men zich moreel, wettelijk of beleidsmatig behoort te verzetten. Op dit vlak heb ik erg veel opgestoken van professor Mark McGovern,² een academisch expert in collusie die de situatie in Noord-Ierland bestudeerde. In dat land steunde de Britse staat, getrouw aan zijn koloniale tradities van oproerbesteding, de misdaden van loyalistische paramilitaire organisaties of hij liet ze minstens oogluikend toe. Het forensisch onderzoek van McGovern naar de aard, het patroon en de logica van die collusie in Noord-Ierland, en zijn meer algemene bevindingen over de banden tussen collusie en een geradicaliseerde sociale orde, duiken overal ter wereld op. Je kunt zijn conclusies zeker extrapoleren naar de manier waarop Europa vandaag toezicht uitoefent op extreemrechts. Collusie komt voor wanneer ‘officiële ordediensten (politie, militairen, staatsveiligheid ...) zich verbinden met niet-officiële diensten om wederrechtelijke gewelddaden uit te voeren of ervoor samen te werken met niet-officiële politieke actoren’.³ In de context van

een geradicaliseerde sociale orde, gecombineerd met een cultuur die ‘een oogje dichtknippen’ mogelijk (of zelfs wenselijk) maakt, kan er in het Europa van vandaag sprake zijn van collusie. Het gaat dan om heimelijke staatspraktijken die acties van neonazi’s of terreurgroepen vergemakkelijken of onderzoeken naar brandstichting, bomaanslagen of moorden in de war sturen. Als wij de democratie willen beschermen, geeft het concept van collusie ons een instrument in handen om de misdaden van de staat te ontrafelen. Die misdaden achterhalen is van vitaal belang in de wereld sinds Trump. Vandaag hangt de essentiële veiligheid van etnische, religieuze en seksuele minderheden in Europa af van de manier waarop veiligheidsdiensten democratische normen vooropstellen en zich verzetten tegen alle vormen van collusie – actief of passief. Ordehandhavers moeten afrekenen met antidemocratische tendensen en de rechten van minderheden verdedigen. Het mag daarbij niet uitmaken of er een Trump aan de macht is of een Le Pen.